

<http://www.coldwar.ru/eisenhower/eisenhower-doctrine.php> 10. Речь Р. Рейгана 8-го марта 1983 г http://www.coldwar.ru/raegan/evil_empire.php 11. Сайчук М. Адміністрація президента США Р. Рейгана і газопровід "Західний Сибір-Європа", //Вісник Київського Національного Університе-

ту імені Тараса Шевченка, "Історія", №94-95, 2008. 12. Gaddis, John Lewis, The Gold War: A New History. Penguin Books, N.Y., 2006.

Надійшла до редколегії 17.02.10

Г. Казьмирчук, д-р іст. наук, проф. (Київ. ун-т)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СЕЛА КАЛЬНИКА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – НА ПОЧАТКУ XVII СТ.

На основі нових архівних та мало відомих опублікованих матеріалів розкривається соціально-економічний розвиток с. Кальника у цей період. Аналізується затята боротьба власників за свої маєтності у цьому селі.

On the basis of new archiv materials and little-known published are showed social and economic development of village Kalnik during this period. Author makes analyses fierce struggle of owners for the property in this village.

В другій половині XVI – на початку XVII ст. Кальник входив до складу Брацлавського воєводства, в державних і судових органах якого відклалися низка документів. Частина з них було опубліковано в спеціальному збірнику. В ньому вміщено всі виявлені на сьогодні матеріали Брацлавського воєводства від його створення у 1566 р. й до смерті в 1606 р. брацлавського підкоморія Лавріна Пісочинського. З архіву останнього походить більшість (240) опублікованих у збірнику документів. Із 496 документів і актів 488 видано на основі рукописів, причому лише 41 із них публікувався раніше. Оригіналами є 320, тогочасними засвідченими й незасвідченими копіями – відповідно, 125 і 51; 437 написано діловодною руською (староукраїнською) мовою, 54 – польською (здебільшого переклади з руської). З діяльністю канцелярій гродського та земських судів воєводства пов'язано 210 документів, канцелярії Руської (Волинської) метрики – 147 [1, 1217 с.]. У цьому збірнику є 12 матеріалів про Кальник, які використовуються в цій статті вперше, лише один із них написано польською мовою*. Названі джерела проливають світло на важливий соціальний аспект – судову боротьбу власників Кальника за маєтності, якими вони там володіли.

В 70-х рр. XVI ст. Кальником, Цибулевим, Хринівкою "й іншими селами" володіли Марина та Богдан Єнчинські**, після смерті їхнього батька Василя Єнчинського. Марина була дружиною Гаврила Яковича і не мешкала в цих маєтностях, а у Володимирі на Волині. Напевне, її часткою маєтків керував управитель (часто називається губернатором), не здатний організувати належний захист її "отчини й дідизни" від "обопільних сусідських кривд і збитків немалих у різних речах і пожитках"[1, с.179]. Марина Василівна та її сини Іван і Петро Гавриловичі Яковичі 30 жовтня 1571 р. звернулися до Володимирського гродського підстарости Михайла Павловича з проханням передати в опіку маєтності приятелю пані Марини – підстарості Вінницькому Борисові Івановичу Сові з "усіма платами, прибутками і пожитками моїми, що на мене і на синів моїх з тих маєтностей з частини моєї приходять"[1, с.179]. Він, маючи можливість і силу боронити її маєтності, міг забезпечити їхнього існування.

За дев'ять років, які минули після попереднього звернення Марини Янчинської до гродського суду відбулися суттєві зміни в роду власників села Кальника. Брат Марини Богдан Васильович, мабуть, помер, і в соціальну діяльність включилися його син Іван Богданович та молодший його брат Ярош. Тай у житті самої Марини відбулися зміни. Вона, ймовірно, вдруге вийшла заміж за якогось Байбузу. В подружжя був син Григорій, який займав посаду писаря брацлавського гродського уряду. У двоюрідних братів Івана, Яроша і Григорія на початку 80-х рр. XVI ст. з новою силою розгорілося бажання

розв'язати "гордіїв вузол" – остаточно розділити кальницькі маєтності між сім'ями.

Діти мали владнати виплату боргу, щоб провести законний розподіл майна. 10 лютого 1580 р. Іван Богданович Янчинський, коли у Володимирі не було підстарости володимирського Олександра Кунцевича, розповів усно й надав листа князю Федору Кунцевичу, який прийняв прохання й записав до книги гродської. Розпочався розгляд судової справи. В листі Іван Богданович Янчинський просив "оголосити тим, кому потрібно знати", що його покійний батько Богдан Янчинський за життя позичив 20 кіп литовських злотих у своєї сестри Марини Байбузової, заставив їй "усе, з полями, з сіножатями, з дібровами, з пуццями, з ловами, з бобровими гонами, ставами, ставищами"[1, с.257] надавши їй право ними користуватися. Ці гроші він віддав Григорію Байбузі.

Маючи потребу в грошах, Іван Богданович власноручно взяв у нього в борг іще сто кіп литовських злотих, які розділив зі своїм рідним братом Ярошем під заставу маєтностей у Кальнику, Цибульові, Паріївці та Скоморошках***. Гроші було витрачено, а, щоб їх повернути, Іван Богданович радив рідному братові, не чекаючи його частки, розплатитися з Григорієм Байбузовим. Розуміючи, що повернути позичене він зараз не зуміє, а тому прохає перенести ці кошти, в разі свого одруження або смерті, на його спадкоємців. Іван Богданович застерігав їх, що повернення частки маєтностей у Кальнику йому або його спадкоємцям можливе тільки після виплати боргу й тих збитків, про які заявить Григорій Байбуза. Цього листа, написаного 29 лютого 1580 р. власноручно Іваном Богдановичем, засвідчили "Богдан Костюшкович Хоболтовський, суддя земський повіту Володимирського, пан Петро Костюшкович Хоболтовський і пан Давид Михайлович Яковичкий"[1, с.259; 2, арк. 13зв. – 15].

З документів 90-х рр. XVI ст., виявляється, що Кальником володіли чотири власники. Це діти й онуки Василя Янчинського: Марина, Богдан, Андріяс, а ім'я четвертого поки що не встановили. Син Марини Григорій Байбуза був писарем брацлавського гродського уряду, а пізніше – писарем вінницького гродського уряду. Інші внуки Василя залишалися звичайними власниками маєтків.

1 січня 1599 р. в Кустичах**** Федора Андріясівна Янчинська та її чоловік Михайло Кустицький внесли до Вінницького земського суду протест проти несправедливого позову брацлавського воєводи й кременецького старости князя Януша Збарзького до брата Феодори Яроша Янчинського за те, що він, буцімто, не подав до цього суду записів і різних документів на маєтки, потрібних для продажу чверті Кальника, Паріївки, Цибульова та Скоморошків. 12 січня того самого року вінницький земський суд прийняв цю апеляцію до розгляду.

Суд у складі судді Семена Ободенського, підсудді Михайла Ласки і судового урядника виявив, що в

1592 р. Януш Янчинський продав у вічне користування свою чверть кальницьких маєтностей рідній сестрі Олександрі Богданівні (прізвище другого її чоловіка – Плоський) за 2000 кіп литовських грошів "з дворами, з будівлями двірськими і селищами, з підданими тяглими, огородниками та з підсусідками, з боярами, з чиншовиками, даниною і подачками всякими і кожною землею, ораною і неораною, з полями, сіножатями, з городами, з виноградниками, з садами, дібровами, запустями, з борами, з гаями, з ловами, з лісами та з хворостом зарослим****, з ріками, з гонами бобровими, з річками, з криницями, з болотами, з ставами, озерами і сажалками, з млинами і з висілками..." [1, с. 728–729; 3, арк. 190–193 зв.]. "Любима сестра" Яроша Олександра Павлова-Плосьька, додавши куплену в нього чверть Кальника до власної, почала володіти половиною кальницьких маєтностей.

15 січня 1599 р. від імені короля Сигізмунда III Луцький земський суд***** викликав на слухання Яроша Янчинського за те, що він, продавши свою частку маєтностей Кальника, не подав відповідних документів до цієї установи. Суддею було призначено Федора Чаплина Шпановського, під суддею – Івана Хренницького і судових урядників луцького земського суду. На судовому процесі Ярош Янчинський визнав позов справедливим. Суд вирішив, щоб Ярош вніс документи щодо продажу Кальника до судових книг і заплатив своїй сестрі Олександрі 14 гривень "шкод" (збитків). "А як пан Янчинський двою чотирнадцять гривень вини зараз нам суду, і сторони заплатив і лист на продажу, перед нами поклавши до книги, добровільно признавши, і усвідомив, і записати дав" [1, с. 733].

22 січня того ж року подібний запис до луцької земської книги вніс і Андрій Іванович Янчинський про те, що він продав своїй двоюрідній сестрі Олександрі Богданівні Павловій-Плоській (Янчинській) за 2000 кіп литовських грошей свою частину маєтностей у Кальнику [3, арк. 472–475 зв.]. Цей документ засвідчили Іван Чаплин Шпановський, каштелян київський Федір Чаплин, – суддя луцького земського суду, Хвилин Бокій Печиховський.

Було вирішено конфлікт між вінницьким гродським писарем Григорієм Байбузою та його братом Ярошем Янчинським. Останній, як свідчить лист першого до суду повернув йому за себе й за Івана Янчинського заставну суму грошей за землею [1, с. 755–756]. Ярош Янчинський вступив у права власника на своїй частині кальницьких маєтностей, що дало йому можливість вільно нею розпоряджатися, зокрема й продавати. Цим правом він скористався сповна.

На початку XVII ст. боротьба за землі між спадкоємцями Янчинського з одного боку і Ганною та Яхимом Корецькими – з другого – розгорілася з новою силою. В 17 декретах і позовах, які наводять у своїх працях польський історик Олександр Яблоновський, відчувається боротьба "не на життя, а на смерть". Князь і його дружина вирішили за всяку ціну заволодіти Кальником та іншими селами цієї волості. Про це свідчать документи, про які йтиметься далі.

18 липня 1600 р. Семен Ободенський, який був у той час брацлавським земським суддею і кн. Яхимом Корецьким та його дружиною Анною розпочинається судова тяганина. Семен у позові звинувачував князівську сім'ю в тому, що вони 13 липня того самого року "наслали пана Богуфала, свого урядника губинського, з чималим почтом, у складі кількох десятків чоловіків" [1, с. 808] на третину кальницької землі, якою він володів "довічним правом від пана Івана Яковичького й спокійно упродовж тривалого часу тримав, і ніхто туди ніколи не вступав", збирав з неї "доходи, плати й виго-

ди". Заради поліпшення обробітку землі Семен розпорядився поставити два стовпи, на яких було написано заклики до людей селитися на слободу. Ось ці стовпи й знищили князівські слуги, а ще силоміць "вибили" з димів позивача всі прибутки й плати [1, с. 808]. Суд ухвалив, що князь має повернути Семену Ободенському незаконно захоплені кошти й землю, відновити закличні стовпи. Найсвітліші князі відмовилися визнати рішення суду й далі утримували Семенову землю, як власну.

Того-таки 13 липня 1600 р. між княгинєю Анною Корецькою і житомирським підстаростою Павлом Плоським і його дружиною Олександрою Янчинською в судовому порядку буде оформлено ще один позов щодо "виданих привілеїв на маєтності названі у воеводстві Брацлавському, що пролягають біля сіл Кальника, Паріївки, Цибульова й Скоморошків, перед тим проданих" [4, с. 43].

Судові позови в роду Янчинських (Ободенських) тривали й навесні 1602 р. Так, 24 квітня 1602 р. [1, с. 808–809] суддя Брацлавського земського суду подав скаргу на князя Яхима Корецького та його дружину Анну з роду Ходкевичів за те, що їхні піддані витіснили його з володіння третьою Кальника, за знищення двох стовпів із закликами до всіх охочих поселятися на слободі [1, с. 808–809]. 22 квітня того самого року кальницькі землі ще кілька разів ставали предметом судових розглядів між Яном Янчинським і кн. Збаразьким щодо продажу їхньої частини. Проте слідство не відбулося. Того дня було оприлюднено "маніфест підгороденських черещ Яна Ветерського, про справу щодо позовів кн. Яхима Корецького" стосовно розподілу Кальницьких земель [4, с. 422].

15 травня 1602 р. Павло Плоський знову звинувачує кн. Яхима Корецького, який не виконав рішення якогось попереднього декрету щодо маєтків Кальника, Цибульова, Паріївки та Скоморошків з приводу надання йому документів стосовно "навіки проданих" цих маєтків [4, с. 450]. Тільки 12 травня 1605 р. Григорій Байбуза отримав "контракти продажу" кальницьких маєтностей, "записаних на Анну, кн. Корецьку" [4, с. 451].

Низка документів розкриває важливий соціальний аспект селянського життя – втечі від одного власника до іншого. Інколи власники намагалися розв'язувати питання повернення селян в судовому порядку. Про це свідчить позов княгині Сангушкової від 17 травня 1606 р. до кн. Яхима Корецького з вимогою повернути "підданих позивачки з с. Тростянця", які втекли зі своїми дружинами до Кальницького маєтку князя [4, с. 453].

22 квітня 1605 р. у Вінниці Семен Ободенський знову подав скаргу на княгиню Анну Корецьку, про те, що вона не повернула йому захоплену ще п'ять років тому третину кальницьких маєтностей. 8 червня 1605 р. Вінницький земський суд у складі судового делегата Олексія Дяківського і "підсудді" Михайла Ласки виявили, що княгиня та її чоловік Яхим силою заволоділи його частиною села, чим завдають великої шкоди, не відновили закличного стовпа з оголошенням про можливість заселення вільних земель. Суд закликав княгиню "для поділу в тому помісті Кальнику і шкоди минулі" повернути [1, с. 945–948].

На "грунтах кальницьких, в урочищі, прозваному Дідовкою", шляхетний пан Федір Шандировський "наїхав" на підкоморія і королівського секретаря Лавріна Пісочинського. Останній 27 березня 1604 р. подав до Вінницького гродського суду позов зі скаргою, що, коли його жорницький підданий Ясько Даниленко 5 січня того самого року їхав у господарських справах, на нього "безпричинно" напали й пограбували його статок: "у нього коня, масті рябої, який коштує кіп двадцять литовських

грошів, сани й другі сани, які приводив, із хомутом і з другим, усе то коштувало копу гріш литовських; на тих саннях тоді було четверть житньої муки, купленої за золотий плоский, і пшона четверть за півкопи грошів, хлібин п'ять, кожна хлібина коштувала по грошу, полот (?) солонини, яка коштувала сорок грошів литовських, свиняче сало, коштувало півкопи грошів литовських, дві свинячих поребрини, кожна з яких коштувала по три гроші, сто сирців солі, купленої за чотири гроші, ложник новий, коштував три золотих польських, рядно, коштувало копу грошей, сокиру, куплену за п'ятнадцять грошів. То все, що вище перераховане, в. м. пан Шандировський, пограбувавши, до дому свого, села Тростянця, припровадив і на свій пожиток привласнив..." [1, с. 880].

Інший приклад шляхетського свавілля розкриває декрет Вінницького гродського суду від 23 вересня 1605 р. у справі скарги Романа, Олександра, Настасії й Марушки Кустицьких – дітей Федори Андріївни Кустицької (Янчинської) – про загарбання в їхній частині Кальницького маєтку Адамом Богуфалом, довіреною особою князя Корецького, сотні вепрів [1, с. 969–970].

28 січня 1606 р. Олександр Янчинський розповів перед намісником підстарости Луцького Султаном Васильковичем у Луцькому гродському суді, що, домовився з княгинєю Анною Корецькою (Ходкевич) про виділення його частини кальницьких маєтностей. Для остаточного вирішення цього питання його запросили приїхати до Корця. Під час розмови з чоловіком княгині виявилось, що той не знає про домовленість між княгинєю й Олександром, про доцільність розв'язати це спірне питання [1, с. 1006–1607], й відмовляється задовольнити вимогу Олександра Янчинського.

Ще одну спробу вирішити судову тяганину про спадок зробив у травні 1606 р. Семен Ободенський, подавши до Вінницького земського суду скаргу на те, що княгиня Анна Корецька володіє більшою частиною кальницького маєтку незаконно. Суд у складі депутатів головного трибуналу з усіх воеводств Корони Польської відхилив цей позов, вважаючи, що позивач не врахував інтересів інших співвласників маєтку: Адама Ханського, Михайла Селянського, Яроша Чернявського, Івана, Андрія й Фрідріха Підгороденських, Яна Підгороденського – онука Анни Сукгоцької, Григора, Михайла, Лазаря, Яроша, Яна Тура [1, с. 1028–1209].

Судові позови Янчинських один до одного, як і подібна тяганина з княгинєю Анною Корецькою, є яскравим свідченням шляхетського свавілля, панування принципу сили, боротьби за українську землю. Показова шляхетність земельних феодалів зникла, як тільки в їхніх стосунках виникав особистий інтерес. Шляхтич нерідко скоювали насильницькі збройні напади на своїх сусідів, захоплювали їхні статки, зневажали діяльність окремої особистості феодального суспільства.

З початку XVI ст. Кальником володіли волинські Янчинські. Один з них, Івашко, залишив свої маєтності дочці Марині, яку ще називали "Кальничанка". Вона вийшла заміж за свого родича Єжі Янчинського. У 1608 р. її син Олександр Янчинський продав свою частину Кальника княгині Анні Іоachimівні Корецькій з роду Ходкевичів [5, с. 295], яка, ймовірно, відбудувала замок***** після його спустошення в 1613 р. [6, с. 156]. Пізніше цю купчу оскаржуватимуть інші спадкоємці Марини Кальничанки, мотивуючи свої вимоги тим, що, коли відбувалася купівля-продаж цієї частини села, в роду Янчинських були малолітні діти [7, с. 704]. В такому разі закон забороняв відчуження маєтку.

Судове змагання трохи стихло, коли Кальник, знищений у 1612 р. кримськими татарами, перетворився на

"пусте урочище". Пізніше вінницький суд "виділить справедливую частку кожному зі спадкоємців", але не визначить точних меж володінь, чим залишить підстави для подальших судових розглядів [7, с. 704].

Мабуть, князі Корецькі вже вважали Кальник повністю своїм. У 1620 р. вони збудували там фортецю: "Kalnik – k. 1620 kst. Koreckich – przy starem horod" [4, с. 89]. Того ж року було споруджено й фортецю в Іллінцях. Польський дослідник кінця XIX ст. Олександр Яблоновський у розділі своєї праці "Miasta prywatne" ("Приватні міста") вказує, що це місто (Kalnik stary – 650 димів, Kalnik nowy – 504 димів) належало кн. Корецькому [4, с. 502]. У 1671 р. укріплення Кальника описав у "Щоденнику" Ульріх фон Вердум: "Кальник складається з трьох міст, оточених з двох боків озерами, які утворює тут ріка Соб, а з двох інших боків – добре зміцненими валами, ровом і частоколами" [8, с. 93].

У кінці першої чверті XVII ст. княгині Анні Корецькій вдалося фактично зібрати кальницькі землі від колишніх чотирьох власників. Так, 30 квітня 1625 р. в земському суді було зафіксовано два рішення про те, що "Миколай та ін. Тури Анні Ходкевичівні кн. Юхимовій Корецькій свої частини діличні в маєтку Кальника продає". Поряд зроблено ще один запис: "Ян Зубач Тур Анні кн. Корецькій продає частини своїх дідизних володінь Кальник, Цибулів і Паріївці" [4, с. 385].

У 1629 р. місто складалося з двох частин. "Старий Кальник" належав Костянтину Волинському, кн. Корецькому. Там було 650 димів***** (дворів). Йому належав і "Новий Кальник", у якому було 504 дими [9, картка № 109]. Щоправда, в опублікованих джерелах знайшлися інші, повніші дані. Вони відрізняються від тих, які подав В. Б. Антонович. У "Тарифі подимної податі воеводства Брацлавського" за 1629 р. зафіксовано, що в Старому Кальнику було 654 димів, котрі платили його власникові – Каштелянові Волинському, князю Корецькому, – 327 злотих, а в Новому Кальнику в той час було 504 димів, з яких сплачували тому самому власникові 252 злотих [10, с. 398]. Можливо, ці дані взято з "Taryfa podymnego wdzstwa Braclawskiego. 1629", який також опублікував дослідник "польської України" XVI ст. Олександр Яблоновський [4, с. 132]. Отже, наші підрахунки свідчать, що з диму мешканці Старого й Нового Кальників платили власнику по 0,5 злотих. Дослідник наголосив у названій праці, що з диму власник отримував ½ злотого [11, с. 130].

Місто Кальник розбудовувалося й поступово перетворювалося на укріплений центр рангового феодального маєстату. Нові власники, починаючи з княгині Анни Корецької, дбали про Кальник. Імовірно, за неї було відновлено й фортецю з системою укріплень. Відомий польський дослідник, автор тритомної історії Польщі XVI ст., О. Яблоновський в розділі "Замки" описує фортеці на Побужжі, зокрема на р. Собі, й твердить, що замки в Кальнику та Іллінцях побудував князь Корецький у кінці 1620 р., а в Дашеві – князь Збаразький у 1590 р. [4, с. 89] Відомий французький інженер Гійом де Боплан, який перебував на службі в польських королів Сигізмунда III та Владислава IV, об'їжджав Брацлавське воеводство, склав його ґрунтовну карту з докладним описом укріплених центрів краю. Він визначив 47 фортечних міст. "Фортечні споруди, – записав Боплан, – представлені з великими деталями, відзначено в містах по течії р. Бугу: в *Самойнівці* (Samaeltowka)... Далі, на притоках р. Бугу з лівого боку, в м. Самгородок (Samagrok)... Липовцях (Lipowiec), Іллінцях (Elins), Писочні (Piaczensne), Бабині (Bobin), Кальнику (Kalnik)..." [12, с. 18]. Кальницький полк, який виник у 1648 р., ви-

користовував ці укріплення в запеклій боротьбі з ворогами протягом близько 63 років свого існування. Кальник занесено на карту Гійома де Боплана як великий населений пункт, укріплений ретраншементами [12, с. 18]. Він першим склав "Обрис укріплень Кальника" [13, с. 112], який переконує в тому, що французький інженер деякий час жив у Кальнику.

Опубліковані документальні матеріали, які висвітлюють соціально-економічні сторони розвитку Кальника в часи Руїни є важливим джерелом вивчення історії міста середини XVII ст. Невеликий фрагмент за 1664 р. зачіпає низку аспектів з історії козацького ладу й князівської феодалної власності та є маловивченим питанням. Як можна пояснити, що в козацькому місті, яке козаки оборонили від поляків, феодал-поляк збирав податки на свою користь?

Можна зрозуміти, що політична та соціальна політика в місті залежала від позиції полковника, зокрема Кальницького, та його військової орієнтації. Можна припустити, що це трапилося, коли Кальницький полк підтримав Остапа Гоголя, котрий став наказним гетьманом Правобережної України під верховенством польського короля. Польські магнати, зокрема княгиня Ізабелла Чорторийська з Корця, дружина воеводи Волинського, була власницею кількох млинів на р. Соб у межах Старого й Нового Кальника, де було 100 її димів. Здаючи їх в оренду, вона збирала з них податки. Так, з одного млина, в якому було "три камені" брала "млиновий податок" по 3 злотих, а з "козацького спільного" — отримувала по "два злотих", з трьох ступ їй платили по 1 злотому. За млин у два камені, яким користувалися селяни, вони платили по 15 грошів. Княгиня володіла водяним млином у два камені. З тих, хто користувався ним, вона отримувала по 1 злотому. Загальна сума млинового податку за 1664 р. становила сто шістьдесят сім злотих [14, с. 557].

Сімнадцяте століття — найжорстокіша сторінка в житті українського народу. Лихоліття не обминуло й Кальника. Його руйнували дощенту. Він, як фенікс, відбудовувався, повертаючи собі славу волелюбного центру Поділля, а з середини сторіччя став центром Кальницького полку. Коли цей полк сформувався, достеменно невідомо. На початку Визвольної боротьби в Україні діяло шість реєстрових полків: Чигиринський з 3222 козаками, Білоцерківський з 2990, Черкаський з 2996, Канівський з 3167, Корсунський з 3477 і Переяславський — з 2982 [15, с. 13]. Більшість дослідників схиляється до думки, що Кальницький полк виник у червні — липні 1648 р., коли на Поділлі з'явився Максим Кривоніс зі своїми сподвижниками [13, с. 112]. Полковники, осавули та козаки полку — активні учасники найграндіозніших битв визвольної боротьби на її початковому етапі та в подальші роки після смерті Богдана Хмельницького.

Таким чином, обмежене і розірване коло архівних, матеріалів утруднює вивчення родовід власників села, та соціально-економічний розвиток. Кальника у зазначений період, конкретизувати стосунки власників з селянами, замкові оборонні споруди. Начальним завданням є подальше вивчення Бродських книг — важливого джерела й основи концептуального вивчення соціаль-

ного, економічного й культурного розвитку с. Кальника другої половини XVI — початку XVII ст. Неясною залишається демографічна ситуація цього старовинного населеного пункту, як кому й коли належали кальницькі землі, відтворити цілісну картину боротьби між їхнім спадкоємцями.

1. Документи Брацлавського воеводства 1566–1606 років / Упорядники: Микола Крикун, Олексій Піддубняк. — Львів : Наукове Товариство імені Тараса Шевченка, 2008. Щиро вдячні кандидату історичних наук, доценту Київського національного університету імені Тараса Шевченка Миколі Олексійовичу Рудю за надані матеріали. "В документах прізвище, пишеться по-різному, зокрема Єнчинські або Янчинські. Ми використовуємо прізвище так як воно вживається в документі. *** У цих селах також були частки маєтностей Василя Янчинського. Далі в тексті ми говоритимемо тільки про їхню кальницьку частку, розуміючи, що конкретні наділи Янчинських були й у інших названих населених пунктах. 2. ЦДІАК України. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 13 зв. — 15. ****С. Кустичі — маєтність чоловіка Олександри Богданівни Михайла Кустичького. *****Молода лісова парость, яку власник дозволяв рубати для опалення садиб. 3. ЦДІАК України. — Ф. 26. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 190–193 зв. ***** Земський суд — орган виборного шляхетського судочинства на території певних повітів, земель чи воеводств. 4. Jabłonowski Aleksandr. Źródła Dziejowe. — Т. XXI. Polska XVI wieku pod względem Geograficzno-statystycznym; T. X. Ziemie ruskie. Ukraina. — Warszawa, 1894. 5. Rutkowski E. Przed kilkaset lat (Bracławszczyzna) // Kwiaty i owoce. — Kijow, 1870. *****В українських землях, які в другій половині XV — першій половині XVI ст. перебували в складі Литви, існувало три лінії замків: північна по річках Десні, Дніпру та Прип'яті; центральна — від гирла р. Десни у глибину до витоків річок Росі й Тетерева; південна — від нижнього Дніпра через верхів'я р. Бугу до р. Дністра. На цих лініях розміщувалося 11 замків. Загальний вигляд замків був типовий: прості й не дуже великі. Кожен замок складався з дубової або соснової стіни, поділеної на частини або городні, різні за висотою та шириною. Зовні стіни обмазували глиною, інколи вони були потужнішими й складалися з двох паралельних стін, між якими засипали глину. На рогах замку будували чотири- чи шестигрунті вежі з амбразурами, розміщеними на різних рівнях (внизу, посередині та вгорі). Всередині замку були приміщення для зберігання зброї, пороху, біля стін прибудовувалися два — три приміщення, де мешкали служилі люди замку, та окремі покої для власників або місцевого начальства. На території замку будували церкву, погріб для зберігання майна, для тих людей, які переходили тут під час нападу ворогів на місто. Озброєння замку складалося з гармат та гаківниць, які стріляли кам'яними ядрами й кулями, облитими залізом. Тут були запаси заліза, свинцю, селітри, сірки, каміння та колод, якими збивали ворогів зі стін. Атрибутами кожного замку були колодязь та підйомний міст, якщо навколо була вода. Достеменно не відомо, яким був замок, який збудувала на початку XVII ст. княгиня Анна Корецька. Зберігся план Кальницького замку, складений професором В. Б. Антоновичем під час розкопок скіфських могил. У 1648 р. укріплення захопили козацькі війська (Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa, 1880. — Т. 1.). 6. Мальченко Олег. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воеводств (XV—середина XVII ст.). — К. : НАНУ, 2001. 7. Edw. Ruł. Kalnik. 8. Вердум фон Ульріх. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672... *****До Петра I в Московщині формою оподаткування селян була "димна" — від димаря, двору. 9. Антонович В. Б. Липовецький уезд Киевской губернии. Кальник // ІР НБУ НАНУ — Ф. I. — Спр. 8182 б. — Картка № 109; Краєзнавець 70–80-х років XX ст. I. В. Пилюпчик у своїй праці "Історія Кальника" (Дашів, 1981) на С. 4 називає 1160 димів. Це суперечить нашим підрахункам — 1158 димів. 10. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов... — К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. 11. Ibidem. 12. Ляскоронский В. Г. Гильом Левассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России. I. Описание Украины. II. Карты Украины. — К. : Типография И. И. Чокколова, 1901. 13. Коваленко Сергій. Україна під булавою Богдана Хмельницького: Енциклопедія: Т. 2. — К. : Стікс — Ко, 2008. 14. Исчисление поселений и дымов воеводства Брацлавского, по случаю взимания подымного и млинового налога // Архив ЮЗР. — Ч. II. — Т. VII. 15. Шевченко Ф. П. Передмова // Реєстр Війська запорозького 1649 року.

Надійшло до редколегії 17.02.10